

Kiss Réka: egyház és közösség a koraújkorban a Küküllői Református Egyházmegye iratai alapján

tézisek

I. A kutatás célkitűzései, módszerei

Disszertációm tárgya az erdélyi Küküllői Református Egyházmegyében fennmaradt egyház fegyelmezési iratok: vizitációs jegyzőkönyvek, illetve egyházmegyei zsinatok, ún. Partiális Synodusok bírósági iratainak együttese. A terjedelmes levéltári forrásnak az első évszázadból, 1638 és 1737 közötti időszakból fennmaradt, több, mint ezer oldalnyi kiadatlan, kéziratos feljegyzését tekintetem át. A munka központi problémaköre a népi kultúrát alakító egyházi irányítás kérdése, az egyház normatív szabályozó szerepe. Miként érvényesült az egyházi irányítás a helyi közösségek mindennapi életében? Az élet mely szférái felett gyakorolt valóban ellenőrzést az egyházi vezetés? S az általa támasztott elvárások találtak-e a falusi közösségek erkölcsi normáival, bűnről vallott felfogásával? Az erkölcsbíráskodás valós gyakorlatát megörökítő levéltári források nagy előnye, hogy a norma és a praxis viszonyáról szól, azaz arról, hogy az egyházi és világi törvényekben megkövetelt viselkedésminták betartatására irányuló egyházi erőfeszítések milyen mértékben jártak sikerrel, vagy éppen buktak el a közösség ellenállásán,

A magyar reformátusság a nemzetközi kálvinizmus¹ legkeletibb, összefüggő, de a nyugati protestáns tömbtől elkülönülő ága. Egyházszervezeti, tanításbeli, liturgiai, kulturális sajátosságaira már sokan felhívták a figyelmet. Disszertációmban a küküllői forrásokból leszűrhető eredményeket igyekszem nemzetközi összefüggésben értelmezni, svájci, francia, holland, német és skót esettanulmányok² összevetésével arra keresem a választ, hogy az egyházbíráskodás területén mennyiben hasonlít és mennyiben

¹ A kifejezést Robert Kingdon terjesztette el.

² Az összehasonlítások alapjául szolgáló legfőbb munkák: Kingdon, Robert: *Adultery and Divorce in Calvin's Geneva*. London: Harvard Univ. Press, 1995., Schilling, Heinz: *Reform and Supervision of Family Life in Germany and the Netherlands*. In Mentzer, Raymond A. (ed.): *Sin and the Calvinists. Moral Control and the Consistory in the Reformed Tradition*. Sixteenth Century Essays and Studies XXXII. Kirksville, 1994., Graham, Michael, F.: *The Uses of Reform. 'Godly Discipline' and Popular Behavior in Scotland and Beyond, 1560-1610*. Studies in Medieval and Reformation Thought LVIII. Leiden-NY, 1996., Chareyre, Philippe: „The Great Difficulties One Must Bear to Follow Jesus Christ”: Morality at Sixteenth-Century Nîmes. In: Mentzer, Raymond A.: (ed.): *Sin and the Calvinists. Moral Control and the Consistory in the Reformed Tradition*. Sixteenth Century Essays and Studies XXXII. Kirksville, 1994.

különbözik az erdélyi példa a nyugat európai modellektől. Jelentkeznek-e rokon vonások és melyek a különbségek eredői?

A források sajátosságából kiindulva, hosszabb időszakokat áttekintő kvantitatív jellegű vizsgálati módszereket és az egyedi jelenségek elemzésére és értelmezésére koncentrálnó megközelítési módokat egyaránt alkalmazok munkámban.

II. elméleti háttér

A reformáció a kora újkori Európa egyik legmeghatározóbb, a korabeli államhatárokon túlnyúló szellemi áramlatát jelentette. Társadalom és mentalitásformáló hatása, vagy annak megkérdőjelezése Max Weber óta a korszakkal foglalkozó kutatások megkerülhetetlen alapkérdése. *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* jól ismert tézise szerint a reformáció nyomán a mágikus világkép helyére lépő racionális világkép a világ varázsa alóli feloldásához vezetett. A weberi elmélet mindmáig a nyugati társadalmak változásait a modernizációs és szekularizációs értelmezési keretekben tárgyaló munkák egyik legfontosabb kiindulópontja, de a német társadalomtudós úttörő volt abban is, hogy a világ varázstalanításának, racionalizálásának folyamatban kulcsszerepet tulajdonított az egyéni és a közösségi *fegyelmelés* új formáinak. Ő volt az első, aki a mindennapi életnek az egyén igényei, szükségletei, vágyai fegyelmelésén alapuló, rendszeres regulációjára ráirányította figyelmet, összekapcsolva a társadalmi fegyelmelést a kálvinizmus befelé forduló aszketizmusával.

Értekezésemben a reformáció vallási, kulturális és társadalmi hozadékának és a weberi örökségnek újraértelmezését övező vitákat a népi vallásosság kutatás, illetve a történeti antropológia felől tekintem át, Peter Burke, Robert Scribner és Martin Ingram egymással vitázó gondolatmenetét ismertetve a kora újkori egyházi irányítás és a népi kultúra kapcsolatának komplex jelenségköréről.

A kora újkori vallásosság és ezen belül, szorosabb témánk, a kora újkori református egyházi fegyelmelés vizsgálatának fellendülése szempontjából is meghatározó szerepet játszott a közelmúlt egyik legnagyobb hatású átfogó elméleti kísérlete, a reformációt követő két évszázad vallási, politikai és kulturális változásainak magyarázatára, illetve az újkori felekezeti identitások kialakulásának modellálására kidolgozott konfesszionalizáció paradigmája. A Heinz Schilling és Wolfgang Reinhard

által kidolgozott nagyhatású átfogó elmélet alaptétele szerint a korszak meghatározó társadalmi modernizációs folyamata a letisztult, világos hitvallásokban összefoglalt tantételekre, rítusokra alapuló felekezetek kiformalódása volt. A konfesszionalizációs elmélet követői a felekezeti homogenitás kiépítésének folyamatában kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a társadalmi és egyházi fegyelmezésnek (social and church discipline). Leghatékonyabb formájának pedig egy radikálisan újításon, a laikus választott tisztségviselők bevonásán nyugvó kálvini egyházfegyelmi modellt tekintették.

Értekezésemben a konfesszionalizáció elméletét alátámasztó, azt árnyaló, illetve vitató esettanulmányok eredményei adják a Küllői iratanyag legfontosabb vonatkoztatási pontjait.

III. Az értekezés főbb megállapításai, eredményei

Az egyetemes egyháznak a kortársak által érzékelt morális és intézményes válsága szoros összefüggésben állt a koraújkori Nyugat-Európa társadalmi, gazdasági, politikai szerkezetében meginduló alapvető változásokkal, amelyeket válságjelenségek sorozata kísért a mindennapi élet megannyi területén. A kor többféle megújulási kísérlete közül az egyik legsikeresebbnek és legradikálisabb újításnak a református/kálvini egyházakban bevezetett egyházfegyelem, erkölcsbíraskodás (*moral discipline*) intézménye bizonyult. Disszertációmban bemutatom az egyházkormányzat és egyházfegyelmezés terén kifejlődött legfontosabb protestáns (lutheri, zwingliánus, kálvini) modelleket és azok adaptációit, s összevetem az erdélyi református egyház kormányzati rendszerével. Az összehasonlítás szempontja a reformáció egyik központi problémaköre, az egyházi és a világi hatalom viszonya: Melyik szféra territóriumára alá tartozzék a társadalmi magatartásformák kontrolálása, a közösségek tagjainak fegyelmezése, a morális szabályok kialakítása? Míg a kálvini egyházfegyelmi modell lényege, hogy az állami befolyástól való függetlenségét őrző, autonóm, világi tagokat is tömörítő gyülekezeti egyházfegyelmi testület végzi az egyházfegyelmezést, addig a 17. század folyamán Erdélyben különösen is centralizált-hierarchikus egyház igazgatási struktúra épült ki, amely nagyban igazodott a sajátos rendi társadalmi berendezkedéséhez, s a szoros állam-egyházi viszonyhoz. A református egyház kormányzása jelentős mértékben a lelkészek, illetve a lelkészi testületek kezében összpontosult, s emellett erőteljesen nemesi-

patronátusi jelleget mutatott. Az egyházfegyelmezés legfontosabb fórumai az esperesi vizitációk és a lelkészekből álló egyházmegyei zsinatok bírósági testületei lettek. Helyi szinten –arra hivatott testület híján- a lelkész kezében összpontosult az egyházfegyelem gyakorlása, erről azonban nem maradtak fenn írásos források.

Az egyházfegyelmezés strukturális különbségeinek bemutatását követően a nyugat-európai kálvinista közösségek egyházfegyelmi működését elemző esettanulmányok statisztikai összevetésével azt tekintem át, hogy miként alakult az egyházi fegyelem intenzitása, gyakorisága a 16-17. század különböző református vidékein, s milyen ügyekre terjedt ki az egyház ellenőrző testületeinek hatásköre. Ha a különböző protestáns egyházak egyházfegyelmező munkáját rögzítő forrásokat összevetjük, azt tapasztaljuk, hogy ugyanazon egyetemes teológiai elv mentén eltérő, a sajátos lokális politikai-társadalmi-felekezeti viszonyokhoz igazodó egyházfegyelmi gyakorlat alakult ki. Az egyházfegyelmezés intenzitását, fókuszait befolyásolta az állam-egyház viszony alakulása, a világi és egyházi bíraskodás szerkezete, hatásköre, a felekezeti összetétel, a társadalmi berendezkedés, és a vallási-kulturális állapot is. Bár ezek a számok a viselkedés számszerű mérésére nem alkalmasak, de az egyházi érdeklődés irányának jelzésére, és a különböző nemzeti egyházak közötti összevetésére segítségünkre lehetnek. A számadatok összevetéséből levonható tanulság, hogy a 17. század folyamán a jelentős regionális különbségek ellenére a nyugat-európai párhuzamok mindegyike egységesen jóval intenzívebb egyházfegyelmezési gyakorlatot rögzített, mint az erdélyi jegyzőkönyvek. A küüllői iratokból első ránézésre is szembeszökő, hogy a 17. század folyamán a vizitáció és az egyházi bíróság jóformán csak anyagi felügyeleti szervként, házassági peres fórumként, és az egyházi tisztviselők bíróságaként működött. Az eljegyzés, illetve a házasság felbontásával kapcsolatos esetek (ún. Matrimonialis Causák) tették ki az ügyek 72%-át, az egyházi tisztségviselők fegyelmi ügyei a 12,4%-ot. A hívek közösségi és egyéni viselkedésének kontrolljáról –szemben a nyugat-európai párhuzamokkal –, alig maradt fenn a 17. századból írásos feljegyzés. Nem foglalkoznak a laikusok közösségi és egyéni hitéleti gyakorlatával, elvétve található templomkerüléssel, ünneprontással kapcsolatos bejegyzés a források között, s a valós egyházi fegyelmezési gyakorlatban a játékok, táncok, az egyházi tanítással ellentétes népszokások betiltására tett kísérletekről is csak elvétve fordulnak elő feljegyzések. A társadalom pacifikálását célzó ügyek, melyek a genfi, nîmesi és emdeni konzisztórium fegyelmi repertoárjában jelentős szerepet kaptak, Küüllőben alig fordultak elő. A társadalmi viselkedés megsértőivel, közbotrányokozással, részegeskedéssel, rendzavarással, veszekedéssel, becsületsértéssel összefüggő esetek csak akkor kerültek a jegyzőkönyveibe, ha azokban

egyházi személy vagy családja is érintett volt. Különbösen a 17. századi vizitációk, és egyházmegyei zsinatok által gyakorolt egyházfegyelem jóval szűkebb skálán mozgott, mint az egyházi törvények által szankcionálni rendelt bűnök köre, s mint a nyugat-európai kálvinista közösségek gyakorlata. Az erdélyi egyházfegyelmezés struktúrája, irányai lényegesen eltértek a svájci, francia, holland és német kálvinista modellektől, s leginkább a szintén perem helyzetű, államegyházi viszonyrendszerben, s kevésbé polgárosodott társadalomban működő skóciai református egyházzal mutattak hasonlóságokat.

Disszertációmban külön fejezetben elemzem a peres ügyek döntő hányadát kitevő Matrimoniális Causákat és a helyi egyházi tisztség viselők fegyelmi ügyeit. A szexuális vétségek feletti ellenőrzés, valamint az eljegyzés- házasság felbontásával kapcsolatos bírósági esetek, az úgynevezett Matrimoniális Causák elemzésével arra keresek választ, hogy miként gyakorolt ellenőrzést az egyház a házasság intézménye, a családi élet visszasságai, a házassági konfliktusok, a jegyesség és a házasság felbontására tett kísérletek felett. Az eljegyzés szokásrendjére vonatkozó adatok alapján vizsgálom az egyházi törvénykezés és a küllői példákból leszűrhető valós gyakorlat egymáshoz való viszonyát a személyes jelenlét szükségessége, a jegyváltás szokása, a házasságszerzők szerepe, a szülői beleegyezés érzékeny kérdése, az eljegyzés ideje alatti szexuális kapcsolat, illetve az eljegyzés felbontása és szankcionálása, az ún. „ligáztatás” területén. A fejezet második felében a házasság felbontására irányuló pereket elemzem. A házasság szentségi jellegét elismerő protestáns felfogás a házasság felbontását lehetővé tette, de szigorú feltételekhez kötötte. A házasságfelbontásának többféle formáját ismerte a korabeli protestáns házasságjog. A küllői praxis azt mutatja, hogy az egyház számos nyilvános normasértést, deviáns magatartásformát, illetve a jog által is szankcionált bűncselekményt - függetlenül az egyéni és közösségi mérlegeléstől- nem tekintett válóoknak. Voltak azonban olyan bűncselekmények –a küllői gyakorlatban a házasságtörés, bigámia - számított ilyennek, amelyekben a sértett fél, büntetés terhe alatt köteles volt a világi törvényszék előtt vádat emelni, s amelyek kikényszerítették a házasság felbontását is. Ezekben az esetekben az egyház a sértett félnek engedélyezte az újránházasodást, míg azt, akinek hibájából kimondták a válást „ligában” tartotta, nem házassodhatott újra. Válásra abban az értelemben, hogy egy érvényes házasságot felbontottak, és mindkét felet új házasságkötésre engedtek, nagyon ritkán került sor. Értekezésemben a törvényi normától eltérő egyedi ítélkezési gyakorlatot is számba veszem. A bejegyzések arra is példát szolgáltatnak, hogy az ítéleteket nem mechanikusan, absztrakt elvek szerint mondták ki, hanem a szituációt, az adott eset körülményeit mérlegelve, az egyéni és a közösségi érdekeket egyaránt figyelembe véve igyekezett döntést hozni a bíróság. Ezek az esetek rámutatnak a közvéleménynek az egyes esetek megítélésében, elbírálásában játszott szerepére, s a helyi közösség információinak, ítéletének súlyára.

A házassági perek társadalmi vonatkozásainak vizsgálata két jelenségre irányította rá a figyelmet. 1. A paráznaság mellett a leggyakrabban válási okként a szándékos elhagyást, szökést említették, amelyek mindkét nem esetében nagyfokú földrajzi mobilitásra engednek következtetni. Ezzel összefüggésben jóval magasabb volt az új közösségekben, új családot alapítók, azaz bigámia miatt felbontott házasságok száma, mint nyugat-európában. 2. A házassági perek száma jellemzően háborús időszakokat követően futott fel. Ennek speciális, de sokakat érintő esete volt a fogságba esett házasságok ügye, amelynek eltérő egyházi és világi szabályozása mentén egymásnak feszülő egyházi, állami és közösségi érdekek tapinthatók ki.

Értekezésemben tárgy fejezetet szentelek a nyilvános, közösségi vallásos élet helyi vezetőinek, az egyházi mediátor rétegnek. Vizsgálom a helyi lelképásztorok és tanítók társadalmi státuszát, műveltségbeli, kulturális, gazdasági állapotát, vallási és erkölcsi normakövetésüket, a lokális közösségekben betöltött szerepüket, a gyülekezet és a lelkészek közötti viszonyrendszer alakulását. A kérdéskört a konfesszionális paradigmák körül kibontakozó viták állították a kutatói érdeklődés homlokterébe, azt vizsgálva, hogy az új tanok, az új vallási és társadalmi normák közvetítésére hivatott protestáns klérus miként töltötte be hivatását, mennyire működött hatékonyan az egyházi és társadalmi fegyelmezés közvetítőjeként. Míg a reformáció központi (svájci, német) vidékeiről készített esettanulmányok azt mutatják a reformációt követő harmadik nemzedékben már egy helyi kötődésű, jól kvalifikált, egymás között szoros kapcsolatban álló, (rokonok kötésekkel is megerősített) egységes és elkülönült lelképásztori testület jött létre, amelyet mind társadalmi, mind műveltségbeli háttere elkülönítette attól a paraszti társadalomtól, amelyben szolgálatát teljesítette, erdélyi viszonylatban mindez ambivalensen alakult. Egyfelől az erdélyi fejedelmek átfogó társadalom és kultúrpolitikai elképzeléseihez illeszkedő „értelmiségvédő törekvések” az egyházi értelmiség társadalmi státuszának, rendi kiváltságainak megerősítését igyekeztek elősegíteni, ugyanakkor a mindennapi életviszonyokat, jövedelmi helyzetet, magatartásformákat dokumentáló külső források nagyon ellentmondásos képet rögzítettek. A fejezetben vizsgálom a lelkészek megválasztásának, kinevezésének folyamatát, a gyülekezetek és patrónusok papmarasztási szokását is. Az egyes esetek összevetése azt mutatja, hogy a lelkész helyzete a patrónusok, az egyházvezetés, a gyülekezet és a lelkész közötti érzékeny

egyensúly, kölcsönös függési rendszer alapján alakult. Ez a finom erőegyensúly pedig az adott viszonyoktól függően hol a lelkészek kiszolgáltatottságának felerősödése felé billent el, máskor azonban a több szereplő közötti egyeztetési kényszer -főként a 18. századi bejegyzések mutatnak erre- éppen védelmet jelentett a lelkészeknek. A bejegyzésekből ugyanakkor az is kiviláglik, hogy ez az egyensúly többnyire a patrónusok irányába mozdult el, s a református papság jóval közvetlenebb függőségi viszonyba került a világi társadalommal, elsősorban a nemességgel szemben, mint katolikus társai.

A fegyelmi ügyek elemzésének egyik tanulsága, hogy míg a német és svájci példák egyaránt azt mutatják, hogy a reformációt követően a 2-3. generációban alig fordult elő, hogy vallásos kötelességmulasztás miatt marasztaltak volna el lelkészt, addig a küllői forrásokban mindvégig magas a kisebb-nagyobb szolgálati vétség miatt elmarasztaltak száma. A 17. századi erdélyi református egyháznak -a kora újkori európai trendekhez hasonlóan- visszatérő törekvése volt a „papság reformja”, a hivatalhoz illő magatartás minták kikényszerítése, az új lelkipásztori eszmény megvalósítása, mind a magánélet, mind pedig a nyilvános viselkedés átfogó kontrollja. A klérus erkölcsi színvonalának szigorítása érdekében a lelkipásztori tiszt tekintélyét csorbító magatartásformákat az egyházi törvények súlyos büntetésekkel rendelték szankcionálni, ám ez a vizsgált korszakban mindvégig súlyos probléma maradt. A lelkész személyével szemben állított fokozott közösségi elvárásokból fakadt, főként a 18. századi vizitációs jegyzőkönyveknek egy további sajátossága, hogy nemcsak „súlyos ügyeket”, hanem a lelkész és a helyi közösség viszonyának a mindennapi együtt élésből fakadó apróbb-cseprőbb konfliktusait is rögzítették. Ezek között két nagy csoportot érdemes kiemelni. Az egyik a lelkészek gazdálkodó életmódjából fakadó, a földközösségi rend megsértéséből fakadó konfliktusok, a másik, amikor a helyi közösség spirituális hatalmával, tekintélyével való visszaéléssel vádolta a lelkészt. Ezeknek az eseteknek az elemzése igazolja, hogy a vizitáció intézményét a falusi közösségek arra használták, hogy a közösségi együttélés alapvető szabályait áthágó lelkipásztorokkal szemben a falu által elvárt magatartási normák kikényszerítsék - az egyházi vezetés támogatásával.

Az elemzett források rávilágítanak, hogy 1. koraújkori népi –elit kultúra viszonyrendszerét vizsgálva az egyházi normák helyi érvényesítésére hivatott papok és tanítók mediátori szerepe árnyalt megközelítést igényel. 2. A népi és az elit kultúra között

közvetítő helyi egyházi társadalom maga is igen rétegzett volt, s a nyugat európai modellekhez képest kevésbé beszélhetünk egységes lelkipásztori karról. Vezetői az erdélyi társadalom elitjéhez tartoztak, a falusi lelkészek azonban a tárgyalt időszakban többnyire továbbra is részesei maradtak a népi kultúrának. 3. Jelentős eltéréseket láthattunk, hogy mintaközvetítő, normaközvetítő szerepüket miként töltötték be, de semmiképpen sem tekinthetünk rájuk egy új típusú, az államhatalom által megszabott szigorú társadalmi fegyelmezés lokális végrehajtóiként. 4. Lokális szinten, lelkészek és a helyi közösség viszonyrendszerében azonban nem körvonalazható az a fajta kulturális eltávolodás, szakadás, amelyet hasonló egyházi források alapján a nyugati protestantizmus centrum területein leírtak. 5. A kis és a nagyhagyomány között Peter Burke által bemutatott szélesedő szakadék alig érzékelhető forrásainkban, sokkal inkább a hagyomány rendi világnak a mindennapi életből fakadó konfliktusairól adhattunk számot.

A disszertáció utolsó nagyobb témakörében az egyéni és közösségi viselkedés kontrolljának és szankcionálásának 18. század eleji változását vizsgálom. A különböző normasértéseket rendszeresen regisztráló új vizitációs gyakorlat a 18. század folyamán az egyházmegyében bevett formává vált, s a század első harmadában - bár hullámzó intenzitással -, de mindvégig a korábbiakat jóval meghaladó rendszerességgel és gyakorisággal jegyezték fel a laikusokat érintő egyházfegyelmi döntéseket.

Az 1713. évi conscriptióban összeírt adózó családok számára vetítve vizsgálom az egyházfegyelmi esetek gyakoriságát. Eszerint, ha az egyházmegye egészére vonatkoztatott átlagot tekintjük, akkor azt láthatjuk, hogy a 18. század első harmadában a népességnek viszonylag jelentős hányadát, településenként valamivel több, mint a családok 20%-át érintette egy-egy vizitáció egyházfegyelmi eljárása, azaz átlagosan egy-egy egyházlátogatás során a falu, vagy mezőváros minden ötödik családjából valakit az esperes elé idéztek.

A 18. század első harmadában továbbra is a szexuális magatartásformák betartatására, illetve a házassági konfliktusokra fordította az egyház a legtöbb figyelmet. A korábbi egyházfegyelmi gyakorlathoz képest azonban újdonság, hogy egyre nagyobb számban olvashatóak a házasság előtti szexuális életre vonatkozó adatok. Míg a 17. századi bejegyzésekben a szexuális kihágások szinte csak a válóperek, vagy a jegyesség

felbontása kapcsán kerültek az egyházi fórum elé, a 18. században már önálló fegyelmezési tételként is megjelentek. A szexuális vétéseknek egy merőben új formája is tetten érhető a jegyzőkönyvekben, ez pedig a korszak új jelensége a falvakat is elérő prostitúció volt.

A szexuális normák betartatására irányuló erőfeszítések mellett a fegyelmezés másik újdonsága a vallásos konformitás legfontosabb mérhető, ellenőrizhető jelzőrendszerének, a nyilvános szertartásokon való részvételnek: a templomi istentisztelet látogatásnak, és a szentségekkel való élésnek a kontrollálása lett. Az első bejegyzések még kizárólag a közösségi vallásosságot jellemzik, a közösségek egészére utalnak, a 18. század elején azonban fokozatosan az egyéni szintre terelődik a figyelem, s név szerint is elkezdik regisztrálni a notórius templomkerülőket, az úrvacsorával hosszú időn át nem élőket. 1731-ben minden második egyházközséggel kapcsolatban született valamilyen elmarasztaló feljegyzés a templomlátogatással kapcsolatban. A templomba járás és az úrvacsora vétel gyakoriságára vonatkozó küllői adatokat a kora újkori protestáns falusi közösségek vallási konformitása, avagy vallási közönye mellett érvelő iskolák közötti vitákba illesztve tárgyalom.³

A konfliktus kifejezésének legerőteljesebb szimbólumát, az úrvacsora vétel megtagadását H. Schilling, D. Spaeth és D. W. Sabeen által kínált értelmezési keret segítségével tárgyalom. A küllői példák elemzése is arra mutat, hogy az úrvacsora megtagadása mögött sok esetben a közösségen belüli viszály, konfliktus rituális kinyilvánítása sejthető, s ez szoros összefüggésben áll a szentséggel szembeni félelmet és tiszteletet ötvöző ambivalens népi attitűddel, a szertartás spirituális funkciójának megsértésétől és az Isten büntető haragjától való félelem érzetével.

Az egyházfegyelmezés harmadik új területét a mindennapi viselkedés káromkodás, Istenkáromlás, részegeskedés családi, szomszédsági konfliktusok szórványos felbukkanása jelentette a tárgyalta ügyek között. Jól érzékelhető a Rákóczi szabadságharc utáni, 1713. évi vizitáció kampányszerű büntetéssorozata a káromkodókkal szemben, amikor a vizitáció az elmarasztalt személyek több mint egy harmadát káromkodásért, szitkozódásért ítélte el. A vizitációs bejegyzések szórványos jellege azt mutatja, hogy a falusiak az esperesi egyházlátogatást csak végső fórumként

³ Elsősorban Keith Thomas, Margaret Spufford, Patrick Collinson és Martin Ingram munkáira támaszkodva.

használták a családi konfliktusok kezelésére és az egyház sem tekintette feladatának, hogy a házassági köteleket nem veszélyeztető családi konfliktusokba beavatkozzon, a társadalmi magatartásminták kontrollálását a családi élet mindennapjaira kiterjessze, a családon belüli viszonyokat kontrollálja és azok megsértői felett intézményesített formában ítélkezzen. Ez lényeges különbség a küküllői és több, nyugat-európai egyházi fegyelmi modell között, ahol a helyi szinten szerveződő fegyelmező testületek a tárgyalat ügyek jelentős hányadában foglalkoztak békéltető tevékenységgel, a közösség tagjai jó hírnevének, becsületnek védelmével. Bár a 18. század első harmadában az egyházfegyelmezés a Küküllői Egyházmegyében is nagyobb szerepet kapott a közösségi rend védelmében, de továbbra is elsősorban a hagyományos faluközösségi szerveződések, illetve a világi ítélőszékek maradtak a vitás ügyek rendezésének elsődleges fórumai. Akkor vittek egy-egy ügyet a faluközösségen kívül eső intézmény elé, ha a konfliktusok feloldásának legfontosabb színterén, a faluközösségen belül nem tudták azt rendezni.

Miként a 17. századi feljegyzésekből kitűnt, főként a lelkészek, tanítók ünneprontása kapcsán nyerhetünk bepillantást a népi szórakozásformákba. Ez a tendencia a 18. század elején sem változott, több nyugat-európai református egyházfegyelmi gyakorlattól eltérően a küküllői egyházi fórumok alig terjesztették ki a figyelmüket a vallási tanításokkal szembenálló néphit elemekre, mágikus eljárásokra, a népi vallásosság kulturális formáira. Ez részben a bíraskodás struktúrájával magyarázható. Hiszen a néphit jelenségek, a rontó és gyógyító praktikák, jóslás, kincskeresés többnyire a boszorkánysággal összefüggésben kerültek felszínre. A boszorkányság üldözése pedig sehol sem tartozott az egyházi bíróságok feladatkörébe.

Másfelől azt mutatja, hogy a két rendszer nem került éles konfliktusba egymással. Robert Scribner a koraújkori tradicionális mentalitás sajátos jellemzőjeként hangsúlyozta a szinkretizmus jelenségét, a különböző gondolkodási rendszerek ötvözésének képességét, a logikai, vagy szisztematikus konzisztencia figyelembevétele nélkül, s azt a képességet, hogy egyszerre, egyidejűleg több mentális világban benne tartózkodjanak. A 17- 18. század eleji küküllői egyházi vezetés nem tekintette a nem vallásos hiedelemrendszereket „a hivatalos vallásosság komoly vetélytársának” (Keith Thomas), s

a valós egyházfegyelemi praxisban valójában nem törekedett a népi vallásosság megtisztítására.

Az esetek elemzése azt mutatja, hogy az egyházi fegyelmezést a közösség szelektíven használta. Fontos fóruma volt az egyházi előjárókkal, lelkészekkel, tanítókkal szembeni konfliktusok rendezésének. Társadalmi megegyezés segítette a vizitációt a család intézményére veszélyesnek tekintett idegenek, egyedül élő nők, férjüket elhagyó asszonyok feletti felügyelet gyakorlásában, de például a házasság előtti nemi életnek a közösség által bevett gyakorlatát továbbra sem tudta ellenőrzése alá vonni az egyházi bíraskodás. A nyugat-európai modellekkel szemben nem tartoztak alapvetően az egyházfegyelmezés tartományába a közösségen belüli konfliktusok. Ezek rendezése továbbra is az önszabályozó hagyományos faluközösségi intézmények feladata maradt. A népszokások, népi szórakozásformák, népi vallásosság jelenségeinek tiltása pedig továbbra is szórványos és sikertelen kísérletet maradt.

IV. A témakörben megjelent fontosabb publikációk

1. Matrimoniális Causák a Küküllői Református Egyházmegye jegyzőkönyveiben (Házasság, válás egy 17. századi erdélyi egyházmegyében). In: Kósa László (szerk.) *Fiatal Egyháztörténészek Kollokviuma*. Budapest, 1999. 41-57. /ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék Kiadványai 1./
2. Scribner, B.- Johnson, T. (ed.): *The Popular Religion in Germany and Central Europe. 1500-1800*. Cambridge, 1996. *Protestáns Szemle* 4. 268-271. (recenzió)
3. "Idegen Legény kegyelmed, honnét jött, hova megyen nem tudom." Lelkészekről, rektorokról a Küküllői Református egyházmegye iratainak tükrében (1638-1690). In: Ambrus Vilmos - Péter Krisztina - Raffai Judit (szerk.) *Folytatás. Folklorisztikai tanulmányok, melyekkel tanítványai köszöntik a hatvanéves Voigt Vilmos professzort*. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék. 2002- 89-105. /Artes Populares 18./
4. Egyház és közösség a 17. században a Küküllői Református Egyházmegye iratai alapján. In: Pócs Éva (szerk.): *Múlt és jelen. Tudományos konferencia a Pécsi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének 10 éves jubileumán 2001. szeptember 17-18-án*. Pécs. 2004. 83-101. /Studia Ethnologica Hungarica 5./
5. Keszegh János és Porkoláb Anna házassági ügye. Egy XVII. századi erdélyi példa a házasság felbontásának kísérletére. In: Borsos Balázs - Szarvas Zsuzsa - Vargyas Gábor (szerk.): *Fehéren, feketén. Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére. I*. Budapest. 2004. 293-309.

6. „Házastárs nélkül szűkölködven” Adatok a házasság megkötésének és felbontásának 17. századi gyakorlatához a Küküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében. *Ethno-lore: a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve.* Főszerk. Hoppál Mihály ; szerk. Vargyas Gábor ; [közrem.] Berta Péter Budapest. 2005. 303-345.
7. Református egyházfegyelmi iratok elemzési lehetőségei – koraújkori példák. In: Fülemile Ágnes- Kiss Réka (szerk.): *Történeti forrás- néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei.* Bp., 2008. 316-339.